

PROF.DR. GAZMEND SHPUZA (TIRANË) SHQIPËRIA VERIORE, VERILINDORE DHE LINDORE - - VATRA TË RËNDËSISHME TË LËVIZJES KOMBËTARESHQIPTARE

Historia e popullsisë së këtyre trevave ka qenë e lidhur ngushtë me luftën çlirimtare të mbarë popullit shqiptar. Prandaj është e pamundur të vështrohen të shkëputura zhvillimet historike këtej dhe në atë anë të kufirit të sotëm. Pra, këta kufij, të vendosur padrejtësisht nga Fuqitë e Mëdha më 1913 ndërprejnë, veç të tjerave, dhe një traditë të njësuar historike, nëse mund të shprehemi kështu nga ana figurative. Themi figurativisht, sepse, edhe pse kanë kaluar tashmë, jo pak, por tetëdhjetë vjet, ndërgjegjia historike kombëtare e popullit tonë mbetet e njësuar, e pacenuar, megjithë zhvillimet politike shtetërore të veçanta.

Çështjen e trajtimit dhe të sqarimit të mëtejshëm të vendit dhe të rolit të këtyre trevave në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare e dikton jo vetëm tematika e kësaj Konference shkencore të rëndësishme, por edhe qëndrimi nihilist dhe denigrues që ka mbajtur dhe mban në mënyrë sistematike historiografia shoviniste ballkanike dhe në mënyrë të veçantë ajo serbe, ndaj tyre. Një mori autorësh janë angazhuar dhe një bibliotekë e tërë është krijuar vetëm e vetëm për të mohuar traditën historike të popullsisë së këtyre trevave, për të shpërfytyruar karakterin e vërtetë të luftërave që ajo ka zhvilluar për liri. Gjithë kjo veprimtari, kinse, shkencore synon të përligjë në çdo mënyrë politikën antishqiptare të qarqeve sunduese ballkanike të djeshme dhe të sotme, të mbështetur, ku më shumë dhe ku më pak, nga Fuqitë e Mëdha¹.

Në fillimet e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, gjatë kryengritjeve të popullit tonë kundër reformave të quajtura të Tanzimatit, vërehet një shpërndarje gjeografike, mund të thuhet, mjaft përpjesëtimore e tyre në të gjitha viset shqiptare².

Ndërsa më pas me zhvillimin dhe thellimin e Lëvizjes Kombëtare në vitet 70 të shekullit të kaluar, krahas dendësisë dhe thellimit të kësaj lëvizjeje vërehet njëkohësisht dhe një përqendrim më i madh i veprimeve politike dhe ushtarake në trevat veriore, verilindore dhe lindore të vendit tonë. Gjithë kjo e gjen shpjegimin e vet në atë që, duke filluar nga kjo kohë, në jetën politike të popullit shqiptar filluan të ndërhyjnë me shumë ashpërsi faktorët e jashtëm. Lakmitë shoviniste të Beogradit, të Athinës, të Cetinës dhe të Sofjes, të përkrahura edhe nga Fuqitë e Mëdha, i tejkalonin së tepërmi aspiratat kombëtare ende të parrealizuara të popujve të tyre. Këto aspirata i identifikonin me shtrirjen e perandorive bizantine, serbe e bullgare në mesjetë.

Në kushtet e mpleksjes tepër të ngushtë të kontradiktave shqiptare-osmane me rrezikun imediat dhe permanent në rritje të copëtimit të trojeve shqiptare, trevat në fjalë u bënë qendra dhe vatra të një veprimtarie të dendur dhe të fuqishme politike dhe ushtarake në luftën për ruajtjen e tërësisë territoriale të trojeve shqiptare dhe të sigurimit të së ardhmes shtetërore të atdheut me anën e krijimit të një shteti kombëtar autonom ose të pavarur, në mënyrë të veçantë në vitet e Krizës Lindore të viteve 70 të shekullit të kaluar dhe në prag të Krizës Ballkanike në fillimet e këtij shekulli.

Vështruar nga kjo pikëpamje nuk është aspak i rastit fakti që Kosova u bë nismëtare dhe qendër e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në rrafsh organizativ, politik, ushtarak dhe së fundi edhe shtetëror. Trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë qëndruan në ballë të luftës për mbrojtjen e tërësisë së trojeve amtare kundër Traktatit të Shën-Stefanit dhe vendimeve të padrejta të Kongresit të Berlinit.

Si në rrafsh organizativ, ashtu dhe në atë politik dhe ushtarak Lidhja Shqiptare e Prizrenit e pati qendrën e vet, mund të thuhet, në mënyrë pothuajse të vazhdueshme me ndonjë përjashtim në këto treva, në Kosovë, në Shkodër dhe në Dibër, çka lidhej ngushtë me detyrat që duhej të përballonte aktualisht populli shqiptar, me frontet e kryesore të luftës së tij për mbrojtjen e tërësisë territoriale të trojeve të veta amtare.⁴ Kosova mbeti pararojë dhe front qendror edhe i luftës së popullit tonë kundër push-tuesve osmanë në vitet 1878-1881.

Ajo u bë vatër e përpjekjeve për krijimin e shtetit të parë kombëtar shqiptar, autonom ose i pavarur, nëse do të krijoheshin mundësitë. Prizreni u bë selia e parë e të parës qeveri kombëtare të shqiptarëve, e kryesuar nga prizrenasi Haxhi Ymer efendi.⁵

Pas pesëmbëdhjetë-tetëmbëdhjetë vjetësh qenë persëri po këto treva, që u bënë arenë e përpjekjeve për ripërtëritjen e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, Kosova u bë vatër e kësaj organizate të re me qendër tashmë në Pejë, të Lidhjes Shqiptare të Pejës.⁶

Edhe lëvizja për krijimin dhe përhapjen e shkrimit shqip dhe për shkollën kombëtare shqiptare njohu në këto treva, ashtu sikurse në viset e tjera shqiptare një zhvillim mjaft të gjerë jo vetëm në Shkodër, por edhe në qytete të tjera të Kosovës dhe të vilajetit të Manastirit.⁷

Në fillimet e shekullit tonë vilajeti i Kosovës dhe ai i Manastirit u bënë arenë kryesore e luftës për vendosjen e rendit kushtetues në shkallë perandorie.⁸

Në prag të Shpalljes së Pavarësisë, Shqipëria Veriore, Verilindore dhe Lindore qëndruan në pararojë dhe në epiqendër të luftës për kurorëzimin me sukses të Lëvizjes Kombëtare mbarëshqiptare, me kryengritjet e mëdha kundër sundimit xhonturk në vitet 1910-1912. Në vitet 1910 dhe 1911 Kosova dhe Malësia e Hotit, e Grudës dhe e Kelmendit qëndruan përballë një perandorie të tërë.⁹ Edhe gjatë Kryengritjes së Përgjithshme të vitit 1912 Kosova vazhdoi të ishte dhe mbeti deri në fund fronti kryesor i luftës për shprehjen, afirmimin dhe realizimin e objektivave politike më të përparuara të Lëvizjes Kombëtare mbarëshqiptare.

Siç shihet, trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë qenë vazhdimisht dhe mbetën ndër vatrat më të rëndësishme të Lëvizjes Kombëtare jo vetëm në rrafsh luftarak, por dhe në rrafsh organizativ e politik. Ndihet e nevojshme të theksohet një gjë e tillë, sepse nganjëherë jepet një përfytyrim i thjeshtëzuar e i njëanshëm lidhur me peshën, përmasat dhe karakterin e vërtetë të lëvizjes çlirimtare të popullit tonë në këto treva, duke nxjerrë në pah vetëm karakterin e tyre luftarak. Një paraqitjeje të tillë i mëshojnë shumë propaganda dhe pas saj historiografia ballkanike dhe në radhë të parë ajo serbe. Për t'u bindur rreth kësaj mjafton të kujtojmë këtu vlerësimet denigruese, që u bëjnë Lidhjes Shqiptare të Prizrenit dhe kryengritjeve të mëdha antiosmane të viteve 1910-1912.¹⁰ Kjo bëhet sepse këto ngjarje historike u bien ndesh aspiratave të qarqeve shoviniste ndaj këtyre trevave, aspirata të mbështetura mbi të ashtuquajturën "të drejtë historike". Pretendime të tilla janë tepër paradoksale po të kemi parasysh faktin që këto treva asnjëherë nuk kanë qenë jo në qendër, por as në

margjinat e Lëvizjeve Kombëtare të vendeve, qarqet sunduese të cilave kanë pasur dhe kanë pretendime mbi këto troje. Dihet mirë se qendra e luftës çlirimtare të popullit serb ka qenë larg Kosovës.

Autorët sllavë dhe grekë ia kanë mohuar dhe vazhdojnë t'ia mohojnë edhe sot e kësaj dite autenticitetin e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, qysh nga Lidhja e Prizrenit e deri në fund⁹.

Në pamundësi për t'i mohuar perspektivën dhe karakterin e ndërgjegjshëm Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, këta autorë duan të shohin ndryshime ndërmjet pikëpamjeve të shqiptarëve të Veriut dhe atyre të Jugut. Me përpjekje të tilla për klasifikimin dhe vlerësimin e kërkesave politike të kryengritësve, sipas rajonizimeve gjeografike, krahinore dhe ndërkrahinore, synohet të arrihet në përfundimin se kryengritësit e Shqipërisë së Mesme dhe ata të Jugut kanë parashtruar kërkesa më konsekuente për autonomi.

Specialisti i historisë së letërsisë së vjetër serbe, "i mirënjohuri" Dimitrije Bogdanoviçi, thekson se "programi më i pjekur i lëvizjes çlirimtare është formuar në Shqipërinë e Jugut"¹⁰.

Mjerisht, teza të tilla nuk kanë mbetur pa jehonë dhe në historiografinë tonë. Ato kanë gjetur një shtrat të ngrohtë në bartësit e një "patriotizmi lokal" tashmë tepër arkaik.

Në këtë rast, identifikohen qarqet atdhetare të Stambollit dhe të diasporës, me përfaqësuesit e Shqipërisë së Jugut, çka nuk i përgjigjet së vërtetës. Dihet se në Stamboll dhe në diasporën shqiptare jashtë Perandorisë gjetën strehë dhe zhvilluan veprimtarinë e tyre atdhetare nga të gjitha krahinat e vendit tonë dhe jo vetëm nga Shqipëria Jugore, megjithëse mërgimi kishte prekur më shumë këto krahina. Kujtojmë, me këtë rast, se anëtarë të Komitetit Shqiptar për Mbrojtjen e të Drejtave të Kombësisë Shqiptare (1878) ishin dhe Ymer Prizreni, Iljaz Dibra, Ahmet Koronica, Zija Prishtina, Ali Danish Prishtina dhe Pashko Vasa, që përfaqësuan denjësisht popullsinë e trevave të marra në shqyrtim në këtë kumtim në Komitetin e Stambollit. Qëndrimet e drejta politike dhe largpamësia e anëtarëve të tij nuk u takojnë vetëm një pjese të tyre. Nëse do të kishte vend për të parë dhe për të vënë në pah ndryshime pikëpamjesh në qëndrimet e tyre politike, kjo nuk mund të bëhet kurrsesi në bazë të ndarjes gjeografike.

Në fund të shek. XIX dhe në fillim të shek. XX në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare jashtë vendit një rol me shumë rëndësi kanë luajtur gjithashtu dhe personalitete, si Dervish Hima, dr. Ibrahim Temo, Jashar Erebara, Hamdi Ohri, Josif Bagëri e plot të tjerë përfaqësues të popullsisë shqiptare të vilajeteve të Kosovës dhe të Manastirit.

Në prag të Shpalljes së Pavarësisë në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare brenda vendit, brenda Perandorisë, në Stamboll dhe jashtë tij dallohen figura të tilla të saj, si Hasan Prishtina, Luigj Gurakuqi, Hilë Mosi, Nikolla Ivanaj e plot të tjerë.

Lëvizja Kombëtare Shqiptare ishte një e tërë dhe e pandarë. Në përpunimin dhe parashtrimin e programit të saj kanë marrë pjesë bashkarisht përfaqësuesit e të gjitha trevave shqiptare, pa dallim besimi dhe krahine. Është krejtësisht e pasaktë, pra, përpjekja, për ta paraqitur Lëvizjen Kombëtare në jug të Shqipërisë më të përparuar nga ajo në veri të saj.

Veprimtaria e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (1878-1881), e Lidhjes së Pejës (1899-1900) dhe e kryengritjeve të mëdha në prag të Pavarësisë provon katërcipërisht, se përfaqësues të këtyre trevave që zhvilluan veprimtarinë e tyre në Stamboll ose

jashtë vendit qenë personat më të lidhur me viset e tyre të prejardhjes, çka ndikoi pozitivisht në luftën e popullit tonë për lirim rrjedhimisht dhe në përpjekjet e tyre për të vënë në jetë programet e veta politike. Pa këto përpjekje dhe lidhje, këto programe, sado të përparura që të ishin, do të kishin vlerë vetëm për historinë e mendimit politik shoqëror shqiptar. Në sajë të këtyre lidhjeve dhe të këtyre përpjekjeve ato vunë në lëvizje dhjetëra mijëra njerëz me pendë dhe me armë.

Pohimi që Lidhja Shqiptare e Prizrenit ishte një vegël në duart e Portës së Lartë dhe Kosova ishte avanpost i kësaj politike, e cila këtu mori një karakter militarist dhe agresiv, është një tjetër e pavërtetë e parashtruar nga elementë që pretendojnë se po bëjnë shkencë në fushën e studimeve historike¹¹. Në këtë pikë spekulohet me të ashtuquajturat interesa të përbashkëta të shqiptarëve dhe të Turqisë në këto vite.

Ndërsa për manipulim të luftës së popullit shqiptar nga ana e Fuqive të Mëdha as që mund të bëhet fjalë, përderisa shqiptarët iu kundërvunë, sidomos në këto treva, me vendosmëri dhe pa asnjë kompromis vendimeve të tyre unanime dhe këmbëngulëse, çka u bë shkak që ato të ndryshohen disa herë.

Përsa i takon përpunimit dhe parashtrimit të programit kombëtar më të plotë dhe më të përparuar, dokumentet kryesore të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, të njohura dhe të vëna në qarkullim derimë tash, provojnë pa asnjë mëdyshje se ai është fryt i bashkëpunimit të përfaqësuesve më të shquar të popullit tonë nga të gjitha trevat e vendit, pa përjashtim. Ky ka qenë, çka është e kuptueshme, një proces i gjatë, i cili është kryer në perputhje me zhvillimin e situatës së brendshme dhe ndërkombëtare. Këto zhvillime kanë qenë përcaktuese në përparimin ose në tërheqjen e kërkesave nga ana e përfaqësuesve të trevave të ndryshme dhe jo përkatësia krahinore e tyre. Pesha e forcave konservatore apo të moderuara në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare vështirë të matet në bazë të ndarjeve krahinore. Në trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore kishte qendra të rëndësishme qytetare, të cilat ushtronin ndikimin e vet si dhe në trevat e tjera në zhvillimin ekonomik, shoqëror si dhe në mendimin politik në ato vise. Fjala në këtë rast është për treva, të cilat kanë njohur, veç të tjerave, dhe një mjet të tillë komunikimi, siç ishte hekurudha, afro treçerek shekulli më parë se pjesët e tjera të Shqipërisë, çka nuk ka mbetur pa ushtruar ndikimin e vet jo vetëm në zhvillimin ekonomik të viseve për të cilat po bëjmë fjalë, por dhe në emancipimin e tyre politik, në përgjithësi, pa folur për sfera të tjera të jetës njerëzore.

Debatet që janë zhvilluar rreth programit autonomist të Lëvizjes Kombëtare gjatë Lidhjes së Prizrenit e më vonë, ndërmjet krahut radikal dhe atij të moderuar ose konservator të saj nuk janë, siç paraqiten, një fenomen krahinor specifik për trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë. Pavarësisht nga përmasat ose nga dokumentimi i tyre, debate të tilla janë zhvilluar, çka është plotësisht e natyrshme në të gjitha krahinat e vendit tonë. Lokalizimi i këtyre debateve në momente të caktuara në Shqipërinë Veriore dëshmon për atë që këto treva ishin vatra të rëndësishme të luftës për liri, çka i impononte Portës së Lartë dhe jo vetëm asaj, që të angazhohej tërësisht dhe të përqendronte aty të gjitha forcat e veta për të minuar zhvillimin e drejtë dhe me sukses të luftës së popullit shqiptar. Pavarësisht nga debatet, kërkesë mbizotëruese e Lëvizjes Kombëtare mbeti kërkesa për autonominë e Shqipërisë¹².

Bashkëveprimi i forcave atdhetare të të gjitha trevave të vendit tonë në vitet 1910-1912 dhe roli i trevave Veriore, Verilindore dhe Lindore në afirmimin dhe në realizimin e programit kombëtar të mbarëshqiptarëve duket qartë edhe gjatë zhvil-

limit të kryengritjeve të mëdha të viteve 1910-1912.

Sintezë e të gjitha pikëpamjeve të shprehura deri më atëherë rreth së ardhmes së Shqipërisë u bë Memorandumi i Greçës. Vatër e miratimit dhe e parashtrimit të tij u bë malësia e Hotit, e Grudës dhe e Kelmendit, pikërisht në momentet e zhvillimit të kryengritjes së fuqishme antixhonturke në këto treva. Edhe pse krahinat e tjera nuk u ngritën më 1911 me armë në dorë në mbështetje të kërkesave kombëtare të kryengritësve malësorë, këta vazhduan deri në fund të këmbëngulnin në realizimin e vendimeve të marra në Kuvendin e Greçës, nuk u kënaqën asnjëherë me lëshime të karakterit lokal të servirura me shumicë nga qeveria osmane, përmes emisarësh të ndryshëm qofshin këta bajraktarë, klerikë etj¹³.

Përvoja e vitit 1911 kishte treguar se kërkesat kombëtare kishin nevojë për një mbështetje mbarëkombëtare. Ishin pikërisht kryengritësit e Kosovës ata që bënë thirrje të parët, që në fillimet e kryengritjes së përgjithshme të vitit 1912, për bashkimin e të gjitha forcave atdhetare brenda dhe jashtë vendit nën udhëheqjen e një qendre të vetme drejtuese në luftën për lirinë administrative të Shqipërisë, siç shpreheshin ata, për ta shëndërruar luftën e porsa filluar prej tyre në kryengritje të përgjithshme¹⁴.

Thirrje të tilla nuk dëshmojnë për paqartësi ose për mungesë konsekuente të kryengritësve të veriut në luftën për autonominë e Shqipërisë. Me këto thirrje ata synonin të bënin të ndërgjegjshme trevat e tjera për domosdoshmërinë e mbështetjes mbarëshqiptare të programit kombëtar të lëvizjes kryengritëse. Duhet pranuar që rrethe të caktuara atdhetare qenë përqendruar në veprimtarinë arsimore e shumë prej tyre vazhdonin të mbanin qëndrim pritës. Qenë kryengritja e Kosovës dhe ajo e Malësisë që i vuri ato në lëvizje dhe i nxori nga ai qëndrim. Thirrje të tilla provojnë se këta kryengritës qenë në pararojë të luftës për arritjen e objektivave të Lëvizjes Kombëtare.

Deri vonë, edhe në disa nga studimet tona janë shfaqur ngurrime për të pranuar karakterin kombëtar të një dokumenti të tillë, siç ishte programi që doli nga Kuvendi i Junikut i vitit 1912, me pretekstin se rreth tij pati debate dhe mendime të ndryshme. Ka ndonjë autor, i cili e vë në dyshim këtë dokument përderisa ai nuk ka gjetur konfirmim në burimet diplomatike të kohës. Konfirmimi më i mirë i karakterit thellësisht kombëtar të kërkesave të miratuara në Junik është reaksioni i egër që ato shkaktuan tek autoritetet xhonturke, të cilat mobilizuan gjithë agjenturën e vet, për të neutralizuar jehonën e atij Kuvendi dhe për t'i shkëputur shqiptarët nga kërkesat e parashtruara në të.

Nuk ka dyshim se programi politik i kryengritjes së vitit 1912 kishte në themel kërkesën për krijimin e Shqipërisë autonome¹⁵. Këtë synonin, në fund të fundit, dhe të 14 pikat e Hasan Prishtinës¹⁶. Ecuria e bisedimeve me qeverinë turke është një problem tjetër, i cili ishte në varësi të zhvillimit të kryengritjes në mbarë trevat shqiptare, të përfaqësimit të krahinave të tjera në bisedime. Në mënyrë të veçantë, këto bisedime u zhvilluan, në fazën vendimtare të tyre, në një kohë kur afrimi i konfliktit ballkanik u ndie me tërë rrezikun e vet menjëherë dhe më së pari në trevat shqiptare Veriore, me sulmet malazeze në anët e Beranës, të cilat qenë preludi i Luftës Ballkanike.

Nga kjo parashtrësë, duket qartë se trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë qenë vatra shumë të rëndësishme të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare jo vetëm në rrafsh luftarak, siç është bërë zakon të thuhet, por edhe në atë politik, organizativ

si edhe programatik. Në këto treva u bë lufta më e vendosur për realizimin e programit kombëtar të shqiptarëve, luftë, e cila e detyroi pushtuesin të ulëj dhe të bisedonte, dashur pa dashur, me shqiptarët dhe Fuqitë e Mëdha të merren me çështjen shqiptare¹⁷.

Autorët sllavë dhe grekë, duke i qëndruar besnikë trajtimit të Lëvizjes shqiptare mbi baza gjeografike, çka u shkon për shtat synimeve të tyre, pretendojnë se, ndërsa përfaqësuesit e Shqipërisë së Jugut ishin për pavarësinë e vendit të vet, atyre të Veriut as që u shkonte, gjoja, nëpërmend një gjë e tillë, sikur ata ta mendonin veten përjetësisht të lidhur pas qerres osmane. Dokumentet bazë të Lëvizjes sonë Kombëtare bien ndesh me pohime të tilla të pabaza. Mjafton të kujtojmë këtu përkujtesën që një grup i madh atdhetarësh nga Shkodra i dërgoi ditën që u hap Kongresi i Barlinit, kryeministrit anglez Lordit Bikonstfild, përfaqësues i Anglisë në atë Kongres, me kërkesën për njohjen e tërësisë territoriale dhe të pavarësisë së Shqipërisë¹⁸, si edhe përkujtesën tjetër, dërguar 33 vjet më vonë ministrit të Jashtëm anglez Eduart Grej nga përfaqësuesit e kryengritësve të malësorëve, në të cilën i bëjnë të qartë se për shkak të gjendjes (këtu kanë parasysh, në radhë të parë, qëndrimin e Fuqive të Mëdha), ata po bëjnë fli interesave më të larta, ato të pavarësisë, dhe po mjaftohen vetëm me kërkesën e autonomisë së Shqipërisë¹⁹. Vetëm këto dy shembuj të vendosur në skaj të kufijve kohorë të periudhës së marrë në shqyrtim, mjaftojnë për të provuar të kundërtën e asaj që pretendohet nga historiografia e huaj.

Që aspirata e shqiptarëve për liri të plotë vlonte në zemrat e të gjithë shqiptarëve që nga jugu në veri, provohet jo vetëm me dokumentet, por edhe nga vetë zhvillimi i ngjarjeve dhe nga qëndrimi i përfaqësuesve të krahinave të Veriut e Verilindjes në momente vendimtare. Ata, si të gjithë përfaqësuesit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në Jug e në Shqipërinë e Mesme, iu përmbajtën

platformës së kërkesës së autonomisë, derisa një gjë e tillë ishte e diktuar nga rrethanat e brendshme dhe sidomos të jashtme. Por autonominë e shikonin si shkallë të parë për të arritur në pavarësinë e plotë të vendit. Zgjatja e kësaj faze kalimtare varej nga zhvillimi i ngjarjeve. Nganjëherë ky kalim u mendua si një mundësi shumë e afërt. "Lidhja e Shqiptarëve, që ka kërthizën në Prizren, në Gegëri... ka nevojë të bashkojë Shqipërinë e ta bëjë një me autonominë, e mbase me shkëputje fare pas punës"²⁰, shkruante në ato ditë Sami Frashëri. Pra "kërthiza" e Lidhjes Shqiptare, Gegëria, Prizreni, që i përgatitur plotësisht për realizimin e një mundësie të tillë, për shkëputjen e plotë të vendit nga Perandoria Osmane. Siç shihet, nuk mund të bëhet fjalë për një konceptim jo të drejtë të raportit ndërmjet kërkesave minimale dhe maksimale të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare nga ana e shqiptarëve, pa përfshirur këtu edhe ata të Gegërisë, ku, siç shprehej Samiu, këto ide të perparuara të programit kombëtar kishin filluar të viheshin në jetë.

Me ndryshimin e koniunkturës në të mirë të kërkesës për pavarësi, shqiptarët ndryshuan menjëherë qëndrim dhe kaluan në platformën e pavarësisë, në nëntor të vitit 1912. Madje, qenë shqiptarët pa dallim krahine, që e kuptuan të parët këtë gjë dhe mund të thuhet pa frikë se janë shqiptarët ata që sugjeruan me vendim të tyre në Kuvendin historik të Vlorës një zgjidhje të tillë të çështjes shqiptare gjatë Krizës Ballkanike, të cilën diplomacia e Fuqive të Mëdha as që e kishte ndërmend dhe me të cilin nuk e pati të lehtë të pajtohej. Për këtë asaj iu deshën disa muaj.

Qëndrimi i shqiptarëve ndaj Shpalljes së Pavarësisë ishte i njëzëshëm. Zëri i

përfaqësuesve të trevave Veriore, Verilindore dhe Lindore në Kuvendin e Vlorës që shumë i fuqishëm. Me gjithë vështirësitë që krijoi marshimi i shpejtë i ushtrisë serbe në tokat shqiptare, përfaqësuesit e këtyre trevave përbënin 1/3 e numrit të përgjithshëm të delegatëve në këtë Kuvend. Ndërsa krahina dhe qytete, të cilat nuk arritën të dërgonin përfaqësuesit e tyre, ose kishin frikë, se delegatët e tyre nuk do të arrinin në kohë në Kuvend, shpejtuan të solidarizoheshin paraprakisht me anë telegramesh me vendimet e Kuvendit, të bindur se ato do të ishin për shpëtimin e atdheut¹. Isa Boletini dhe bashkëpunëtorët e tij e konsideruan Vlorën në atë moment frontin kryesor të luftës kundër pushtimit serb, duke i treguar Beogradit dhe Fuqive të Mëdha qëndrimin e tyre konsekuent lidhur me fatin e pritur të trojeve të veta. Prandaj ata u rreshtuan përkrah Ismail Qemalit dhe Luigj Gurakuqit.

Fitorja e 28 Nëntorit 1912 ishte një vepër e mbarë popullit shqiptar, sepse ajo që dëshiruar njësoj nga të gjithë shqiptarët, njëlloj anekënd trojeve të tyre amtare. Në këto fitore trevat Veriore, Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë dhanë ndihmesën e tyre të pazëvendësueshme, si vatra shumë të rëndësishme të Lëvizjes Kombëtare mbarëshqiptare në të gjitha rrafshet.

1 B.Kondis, *Greece and Albania*, Thesaloniki; Rajovic, *Autonomija Kosova-istorijsko-preona studija*, Beograd, 1985; Stephan Xydis, në: "Balkan Studies", vol.8, nr.1, Selanique, 1967; Y.H.Bayur, *Türk inkilabi tarihi*, c.II, k.I, Ankara, 1943; Alex Ad.Kiru, *I balkaniqi ji tonezmos*, Athina, 1962; *Istorija Jugoslavije*, Novi Sad, 1979; *Mufasssal Osmanli Tarihi*, c.VI, Istanbul, 1963; D.Bogdanovic, *Kniga o Kosovu*, Beograd, 1989.

2 *Historia e Shqipërisë*, vëll.II, 1984, f.110-134.

3 *Po aty*, f.280-292.

4 *Historia e Shqipërisë*, vëll.II, 1984, f.333-444; K.Prifti, *Lidhja Shqiptare e Pejës*, Tiranë, 1984, kreu III etj.

5 G.Shpuza, *Lufta për shkollën shqipe në Prizren në fund të shekullit të kaluar*, në: "Revista Pedagogjike", 1988, nr.4, f.112-125.

6 *Historia e Shqipërisë*, vëll.II, 1984, f.409-413; G.Shpuza, *Gjurmime në epokën e Rilindjes Kombëtare*, Tiranë, 1980.

7 *Historia e Shqipërisë*, vëll.II, Tiranë, 1965; *Historia e Shqipërisë*, vëll.II, Tiranë, 1984, f.437-484; G.Shpuza, *Kryengritja shqiptare e vitit 1911*, në: "Buletin Shkencor", Shkodër, 1966, nr.4, f.66-98; nr.6, f.185-218; Sh.Rahimi, *Lufta e shqiptarëve për autonomi (1897-1912)*, Prishtinë, 1978; Z.Cana, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908- 1912*, Prishtinë, 1979; A.Hadri, *Kritikë historiografike*, Shkup, 1973; H.Prishtina, *Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*, Bari, 1925.

8 B.Kondis, *Greece and Albania*, Thesaloniki; Rajovic, *Autonomija Kosova-istorijsko-preona studija*, Beograd, 1985; Stephan Xydis, në: "Balkan Studies", vol.8, nr.1, Selanique, 1967; Y.H.Bayur, *Türk inkilabi tarihi*, c.II, k.I, Ankara, 1943; Alex Ad.Kiru, *I balkaniqi jo tonezmos*, Athina, 1962; *Istorija Jugoslavije*, Novi Sad, 1979; *Mufasssal Osmanli Tarihi*, c.VI, Istanbul, 1963; D.Bogdanovic, *Kniga o Kosovu*, Beograd, 1989.

- 9 *Po aty.*
- 10 D. Bogdanovic, *vep. e për.*
- 11 B. Kondis, *Greece and Albania*, Thesaloniki; Rajovic, *Autonomija Kosova-istorijsko-preona studija*, Beograd, 1985; Stephan Xydis, në: "Balkan Studies", vol. 8, nr. 1, Selanique 1967; Y.H. Bayur, *Türk inkilabi tarihi*, c. II, k. I, Ankara 1943; Alex Ad. Kiru, *I balkanijë që tona zmos*, Athina, 1962; *Istorijska Jugoslavije*, Novi Sad, 1979; *Mufasssal Osmanli Tarihi*, c. VI, Istanbul, 1963; D. Bogdanovic, *Kniga o Kosovu*, Beograd, 1989.
- 12 *Aktet e Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*. Përgatitur nga St. Pollo dhe S. Pulaha, Tiranë, 1978, dok. 8, 11, 29, 31, 34, 35, 67, 73, 75.
- 13 *Historia e Shqipërisë*, vëll. II, 1984, f. 458-461; G. Shpuza, *Kryengritja...*, f. 190-200.
- 14 *Aktet e Rilindjes Kombëtare...*, dok. 153.
- 15 *Po aty.*
- 16 Z. Cana, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908-1912*, Prishtinë, 1979, f. 171-282.
- 17 G. Shpuza, *Shkaqet dhe përmasat e kryengritjeve të viteve 1910-1912*; Po ai, *Kryengritjet e viteve 1910-1912 dhe Pavarësia*, kumtesa të mbajtura në veprimtaritë e organizuar me rastin e 80-vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë.
- 18 *Aktet e Rilindjes Kombëtare...*, dok. 11.
- 19 G. Shpuza, *Kryengritjet e viteve...*
- 20 *AQSH*, Fondi 51, dos. 4; S. Frashëri, *Vepra 2*, Tiranë, 1989, f. 373-377.
- 21 L. Nosi, *Dokumente historike për t'i shërbye Historisë tonë kombëtare*, Elbasan, 1924, nr. 1, f. 5-12, nr. 2, f. 37-39; nr. 4, f. 102-107; nr. 6, f. 166-176 etj.; *Qeveria e Përkohshme e Vlorës dhe veprimtaria e saj*, Tiranë. 1962, dok. 4 dhe 14.